

Józef Kość

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Sytuacja językowa Żydów w sądach miejskich XVI wieku

Spółeczność miast polskich w szesnastowiecznej Rzeczypospolitej szlacheckiej była zróżnicowana etnicznie i wyznaniowo. W miastach tych mieszkali Polacy, ale też Niemcy, Rusini, Żydzi i przedstawiciele mniej licznych grup etnicznych, czyli przede wszystkim chrześcijanie (katolicy, prawosławni, protestanci) i wyznawcy judaizmu.

Okres od początku XVI do połowy wieku XVII to złoty wiek w historii wyznawców judaizmu na ziemiach państwa polsko-litewskiego. Z czasem ziemie Królestwa Polskiego, a następnie Rzeczypospolitej Obojga Narodów stały się największym skupiskiem Żydów aszkenazyjskich w Europie (Borecki 2010: 51–52). W końcu XV wieku było w Polsce około 20–30 tysięcy Żydów zaś pod koniec XVIII wieku blisko milion, czyli około 10% ludności kraju. W owym czasie stanowili oni 40–50% ludności miast i miasteczek (ŻwP: 139).

W Rzeczypospolitej ukształtowała się autonomia żydowska na trzech stopniach. Na stopniu lokalnym istniały gminy, czyli kahały, na szczeblu regionalnym – sejmiki, zwane także ziemstwami. Natomiast na szczeblu centralnym funkcjonowały: Sejm Czterech Ziem i Sejm Głównych Gmin na Litwie (Borecki 2010: 52).

Sytuacja prawna żydowskich mieszkańców miast była unormowana, gdyż już od XIII wieku posiadali oni w Polsce własną jurysdykcję. Sądownictwo nad ludnością żydowską sprawował monarcha, działający w jego imieniu wojewoda oraz tzw. sędzia żydowski (*iudex Iudeorum*). W podstawowej jednostce żydowskiej autonomii w Koronie, a następnie w Rzeczypospolitej,

w kahałach, czyli gminach żydowskich, działały trzy rodzaje sądów: duchowny – pod przewodnictwem rabina, rozstrzygający sprawy cywilne i finansowe, świecki – kierowany przez aktualnego przewodniczącego kahału, orzekający w sprawach karnych i niektórych sprawach cywilnych oraz mieszany (przede wszystkim na Litwie) – zajmujący się legalizacją dokumentów. Sądy duchowne i świeckie orzekały na podstawie prawa żydowskiego (Borecki 2010: 50–54).

Konflikty Żydów z chrześcijańskimi mieszkańcami miast były rozstrzygane wedle magdeburskich procedur prawnych, które stosowano w wielu miastach Małopolski, Śląska, Wielkopolski, a także na Rusi i Litwie (Klier 2004: 6), chociaż toczyły się spory co do właściwości miejskich magistratur w sprawach kryminalnych Żydów. Praktyka sądownicza dostarcza licznych przykładów aktywności sądów miast, zwłaszcza prywatnych, dotyczącej miejskiej społeczności żydowskiej (Gąsiorowski 2001: 169). Z archiwaliów wójtowsko-ławniczych znane są protokolarne zapisy dotyczące spraw Żydów z takich miast, jak np. Rzeszów, Przeworsk, Tarnów, Nowy Wiśnicz, Dubno, Wiślica, Przemyśl czy Kraków. Przedmiotem rozpraw kryminalnych z udziałem Żydów były kradzieże, paserstwo, zabójstwa, bluźnierstwo, świętokradztwo oraz mordy rytualne. Sądzeni Żydzi, zgodnie z przepisami prawa magdeburskiego stosowanymi wobec mieszczan, byli karani śmiercią (ścięcie, spalenie na stosie), ucięciem ręki, więzieniem, chłostą, karami pieniężnymi oraz wygnaniem (Mikołajczyk 2013: 77–83).

Uczestnictwo Żydów w miejskich procesach sądowych zostało unormowane prawnie w XVI wieku w wydanych w języku polskim kodyfikacjach przepisów prawa magdeburskiego. Bartłomiej Groicki, jako praktykujący prawnik w sądzie wyższym prawa niemieckiego w Krakowie, opublikował w kolejnych latach w krakowskich oficynach wydawniczych następujące opracowania normatywne: w 1558 roku *Artykuły prawa majdeburskiego*, w 1559 roku *Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego w Koronie Polskiej*, a w roku 1567 *Tytuły prawa majdeburskiego*. W 1581 Paweł Szczerbic, pełniący we Lwowie funkcję syndyka i pisarza miejskiego, wydał we własnej drukarni *Speculum Saxonum* oraz *Ius municipale*.

Na podstawie dzieł B. Groickiego i P. Szczerbica można zrekonstruować sytuację językową Żydów, którzy w XVI wieku podlegali jurysdykcji niemieckiej stosowanej w ówczesnych sądach miejskich w Polsce. Sytuację tę poświadczają też wpisy z procesów sądowych wnoszone do ksiąg miejskich.

Sytuację językową ujmuję socjolingwistycznie, czyli jako używanie języka, które jest zdeterminowane sytuacyjnie i personalnie (Fishman 1980: 229; Lalewicz 1985: 43; Grabias 2001: 255–256). W odniesieniu do sytuacji językowej Żydów w sądach miejskich XVI wieku stosowne jest wprowadzenie parametru

instytucjonalnego, tj. prawno-sądowego, który kategorycznie i dyrektywnie regulował zachowania językowe.

Wedle artykułów prawa magdeburgskiego w sądach miejskich, stosujących przepisy tego prawa, Żydzi nie mogli zajmować następujących stanowisk urzędowych:

- sędziego, który przewodniczył składowi orzekającemu, ferującemu na podstawie ustaleń „przysiężników” wyroki w sprawach karnych i cywilnych: „Prawo zabrania być temu sędziem, który jest klętym, wywołanym, odszczepieńcem wiary chrześcijańskiej, żydem, bezecnym, nie z małżeństwa narodziłym; abowiem wedle prawa ani tym, którzy jaką złością abo szkaradnością żywota są pokalani i których niesława łączy od zgromadzenia poczciwych ludzi, uliczki żadnego dostojęstwa nie mają być otworzone” (P: 28);
- rajcy miejskiego: „też nie ma być na to obieran człowiek obcy i z inszego prawa i komu by było dziewięćdziesiąt lat” (P: 29). Do uznawanych za obcych i „z inszego prawa” włączani byli Żydzi;
- urzędnika, któremu w hierarchii instytucjonalnej podlegałby chrześcijanin: „Żydom te rzeczy są z prawa zabronione [...]. Żadnego urzędu nie mają mieć, na którym by nad chrześcijany mieli być przełożeni” (P: 59);
- rzecznika, czyli obrońcy procesowego, który reprezentował stronę w postępowaniu sądowym: „Rzecznikami być nie mogą – zwłaszcza w sprawach świeckich – szalony, głuchy, niemy, niedorośli, niewiasta, kacierz, Żyd, poganin, mnich, kapłan” (I: 92).

Wprowadzone prawem magdeburgskim ograniczenia w dostępie do stanowisk i funkcji w polskim sądownictwie miejskim XVI wieku skutkowa-ły częściowym wykluczeniem Żydów z językowej relacji komunikacyjnej w instytucjach regulujących spory mieszczan. Wykluczenie to obejmowało oficjalną interakcję sądową między interlokutorami o odmiennej randze społecznej, czyli Żydzi nie mogli realizować komunikatów przysługujących wysokim urzędnikom wymiaru sprawiedliwości. Taki status Żydów w komunikacji językowej w sądach prawa niemieckiego w Polsce znajdował motywację w opozycji: swój – obcy, czyli Polak, chrześcijanin – Żyd, wyznawca judaizmu. Opozycja ta była usankcjonowana prawnie obustronnie, ponieważ w XVI-wiecznych ośrodkach miejskich gminy żydowskie (kahały) miały również własną jurysdykcję.

Przepisy prawa magdeburgskiego regulowały postępowanie i zachowania Żydów w obrębie społeczności miejskiej i wskazywały zarazem na konsekwencje sądowe odstępstw od owych uregulowań. W unormowaniach tych znajdują się także uwagi odnoszące się do komunikacji językowej. W rozdziale zatytułowanym *O żydziech*, znajdującym się w części pierwszej *Porządku sądów*

B. Groickiego, autor tegoż dzieła zestawił następujące dyrektywy prawne, które oparzył tytułem *Żydom które rzeczy są z prawa zabronione*:

- „Naprzód, iż żaden chrześcijanin nie ma z nimi jeść ani pić”,
- „Lekarstwa nie mają być od nich brane”,
- „W Wielki Piątek nie mają z domu wychodzić ani okien mieć otwartych”,
- „Chrześcijanina nie mają mieć za sługę”,
- „Szkół i bożnic nowych nie zakładać”,
- „Nie mają też z żadną bronią chodzić, a to na ich pohańbienie, iż oni z swoją majątnością są pod mocą chrześcijanów”,
- „Żyd chrześcijanina na swoją sektę nawracać nie ma. A gdzieby nawracał, ma być mieczem karany” (P: 59–62).

Odrębne unormowania dotyczyły podejmowanych przez Żydów czynności prawnych. Artykuły i glosy prawa magdeburgskiego regulowały kwestie te następująco:

- „Tu masz wiedzieć, że pięciorakich ludzi kościół, klasztor, cmentarz ani insze miejsce święcone nie obroni i owszem – bezpiecznie z niego wzięci być mogą. Naprzód Żydów. Gdyby Żyd co złego uczynił (zwłaszcza jeśliby się orężem bronił, gdyż Żydom z orężem chodzić zakazano), a uciekłby do kościoła, by się też i okrzcić chciał, tedy go kościół nie broni” (I: 61–62);
- „Ci tedy, którzy prawo swe utracili, rozmaici są [...]: kacerze, Żydowie i pogani” (I: 35);
- „Cokolwiek kto od Żyda kupi – ma to pewnie wiedzieć, że go w tym bronić nie będzie. Gdyż Żydowie pospolicie zdradliwie się w kupowaniu i przedawaniu obchodzą” (I: 271);
- „Jeśliby się kto brał o jaką rzecz na Żyda, biorąc go sobie za isca, tedy go Żyd inaczej zastąpić nie może, aźby prawo odmienił, to jest odstąpiwszy prawa swego chciał jako chrześcijanin odpowiadać” (I: 271);
- „Między Żydem a chrześcijaninem żadne małżeństwo być nie może. A jeśliby się złączyli w małżeństwo, nie inaczej mają być sądzeni, jedno jako w cudzołóstwie mieszkający” (P: 62);
- „Żyda i odszczepieńca wiary chrześcijańskiej każdy w każdej sprawie bliższy jest pokonać świadectwem” (P: 62);
- „Żyd, poganin, heretyk chrześcijanina o cudzą krzywdę nie może winować, ale o swoją, którą sam cierpi, skarżyć może” (P: 62);
- „Żydowie, pogani, odszczepieńcy nie mogą być świadkami przeciw chrześcijanom, a jeśliby się przydało, iżby Żyd miał świadczyć przeciw chrześcijaninowi, to ma uczynić ze dwiema chrześcijany i z jednym Żydem, a chrześcijanin przeciw Żydowi może świadczyć z jednym chrześcijaninem” (P:132).

Regulacje prawa magdeburgskiego, które odnosiły się do sądowego i pozasądowego postępowania społeczności żydowskiej, miały określone skutki w sferze komunikacji językowej. Prowadziły bowiem do motywowanego wyznaniowo, prawnie oraz społecznie ograniczania interakcji językowej między Żydami i Polakami i pozwalały polskim mieszczanom zajmować wobec „Żydów i odszczepieńców wiary chrześcijańskiej” (P: 62) dominującą pozycję we wspomnianej interakcji (pierwszeństwo „świadcstwa” (Gąsiorowski 2001: 158), liczebność zeznających), czego dowodem źródłowym może być sytuacja procesowa zapisana w księgach z Nowego Wiśnicza, która wskazuje, że Żyd z pomocą przysięgi samych tylko współwyznawców raczej nie mógł pokonać w sądzie chrześcijanina. W 1633 roku starozakonnemu oskarżycielowi adwokat poradził, by podejrzanego „poprzysiął z krześcijany”. Gdy jednak powód doszedł do wniosku, że żaden chrześcijanin nie zechce z nim przysięgać, wtedy, mimo poniesionych szkód, zdecydował się na odstąpienie „tej sprawy” i uwolnienie obwinionego (Mikołajczyk 2013: 381–382). Przy czym potencjalne nawracanie na judaizm („na swoją sektę” (P: 62) – jak to ujmuje Groicki), jako czynność językowa, było zagrożone sankcją karną: „ma być mieczem karan” (P: 62), a zawarcie małżeństwa niejednorodnego wyznaniowo, które było językowym aktem deklaratywno-komisijnym, uznawano za nieskuteczne prawnie, co powodowało konsekwencje karne wobec „w cudzołóstwie mieszkających” (P: 62). Powyższe normy prawne B. Groicki i P. Szczerbic wywodzą wprost z artykułów i glos *Zwierciadła saskiego* (*Speculum saxonum*) („Speculo Saxon. lib. 3 artic. 2 P: 59, Spec. Sax. lib. 1 art. 51 glos” P: 132) oraz *Prawa miejskiego magdeburgskiego* (*Ius municipale*).

Istotnym wykładnikiem sytuacji językowej Żydów w sądach miejskich XVI wieku była przysięga taktowana jako dowód sądowy i włączana do zestawu takich środków dowodowych, jak dokumenty urzędowe i zeznania stron oraz świadków (P: 131).

Przysięga żydowska była instytucjonalnym aktem językowym i miała charakter oficjalny, a jej rolę postrzegano następująco: „A przysięga też nic innego nie jest, jedno jako modlitwa ku Bogu, wzywianie imienia Bożego ku potwierdzeniu prawdy” (T: 175). Sądy prawa magdeburgskiego sankcjonowały wyznaniowe konwencje przysięgania, obligujące przysięgającego do mówienia prawdy: „zawždy ten, który na przysięgę instyguje, przestawa na tym sposobie, którego on Rusin, Żyd abo Turczyn używa, który sobie za ważny ma i boi się go [...] - nie wiedzie go instygator do takiego sposobu przysięgi, do takiej ceremonijej, która u niego nic nie waży, i owszem, go od takiego sposobu odwodzi, którego sobie za nic nie ma, a do tego przywodzi, który sobie wielce waży; aby jego przysięga wedle sposobu jego, przed oczyma jego, w sumnieniu dobrym sprawiedliwa była” (T: 171).

Przysięga *More Judaico* (czyli według zwyczaju żydowskiego) została specjalnie przygotowana dla Żydów i była składana „podczas przewodu sądowego przed sądem chrześcijańskim, zwłaszcza w sprawach między chrześcijaninem a Żydem. Jej źródłem były prawa wydane przez cesarza bizantyjskiego, Justyniana (VI w.), według których Żydzi i heretycy nie mogli świadczyć przeciw chrześcijanom. Z tego wynikała »konieczność« stworzenia dla Żydów osobnej przysięgi i rytuału jej składania. Takie przysięgi rozpowszechniły się w średniowiecznej Europie, często przyjmując rozbudowane formy, które wiązały się z poniżającymi dla judaizmu i jego wyznawców ceremoniami. Do Polski wzory przysięgi *More Judaico* przyszedł z Zachodu, a zwłaszcza z Niemiec” (PSJ II: 373–374).

Przepisy dotyczące przysięgi żydowskiej z *Ius municipale*, *Porządku sądów* i *Tytułów prawa magdeburskiego* były stosowane w praktyce procesowej sądów miejskich w Polsce, co poświadczają np. księgi miejskie Nowego Wiśnicza, zawierające protokolarne wpisy o tym, że Żydzi przysięgali w bożnicy boso z użyciem Tory i w obecności instygatora, (Kowalski 2013: 138–139) oraz Żółtkwi (Gąsiorowski 2010: 9).

W postępowaniu procesowym sądów miejskich lokalizowano zatem wykonanie przysięgi żydowskiej. Autorzy analizowanych rozpraw prawnych takie lokalizacje również wskazywali. P. Szczerbic pisał, że „Żydowie mają przysięgać, przed bożnicą, trzymając wrzeciędz, którym zawierają bożnicę, stojąc boso na świniej skórze” (I: 272). B. Groicki w *Porządku sądów*, odwoływał się ogólnie do źródeł prawa magdeburskiego i podkreślał, że „niektórzy mienia, iż Żydowie mają przysięgę czynić na księgach mojęszowych, przed ich bóżnicą stojąc bosemi nogami, trzymając łańcuch abo wrzeciędz, którym drzwi u bóżnicy zawierają” (P: 60). Tenże autor w *Tytułach prawa magdeburskiego* także zaznaczał, że „Żyd na świniej skórze abo na rodale stoi” (T: 171).

Księgi mojęszowe i *Talmud* jako religijne atrybuty towarzyszące rytuałowi żydowskiego przysięgania, łączyły tę czynność językową ze sferą sacrum starotestamentowego. Zachowania ceremonialne przysięgającego i materialna obudowa aktu przysięgania miały zarazem charakter symboliczny, co potwierdzają już średniowieczne miniatury załączone do wielu wersji *Zwierciadła saskiego* (Duda, Józwiak 2014: 104, 109).

W tekstach prawnych B. Groickiego i P. Szczerbica zostały zmieszczone wzorcowe teksty przysięg według których mieli przysięgać mieszczanie pochodzenia żydowskiego, zarówno oskarżeni, jak i potwierdzający prawdziwość przysięgi pozwanego, uczestniczący w postępowaniu procesowym.

W *Porządku sądów* B. Groickiego i w *Ius municipale* P. Szczerbica wzory tekstowe przysięg żydowskich zostały opatrzone licznymi uwagami metatekstowymi, objaśniającymi poszczególne wersje przysięg: „Rota przysięgi

żydowskiej wedle niektórych nauki taka jest" (P: 60), „Nietórzy mienia, iż Żydowie mają przysięgę czynić na księgach mojżeszowych [...] tą rotą" (P: 60), „Wszakże tu w tej rocie opisanej przysięgi każdą jedną cząstkę abo dwie może brać i rozumieć za całą przysięgę z wymienieniem rzeczy, o którą ma być przysięga" (P: 61), „Żydowie według zdania niektórych tak mają przysięgać" (I: 272), „Nietórzy około przysięg żydowskich inszy sposób zachowują [...] Która przysięga mu ma być wydawana w te słowa" (I: 272), „To w nowych egzemplarzach niemieckich tak stoi" (I: 272), „Tę przysięgę Żyd ma uczynić na Księgi Mojżeszowe albo na Talmud. A każdy członek tej przysięgi może być przyjęt za całą przysięgę, mianowawszy przy nim to, o co jest Żyd obwinion" (I: 273). Obaj prawnicy dokumentowali zatem istnienie różnych wariantów tekstowych przysięgi żydowskiej i dopuszczali zarazem możliwość redukcji ich struktury przy zachowaniu jednakże w nich najważniejszych komponentów dowodowych.

B. Groicki w części trzeciej *Porządku sądów* zatytułowanej *O postępku sądowym* wskazywał na pierwotne źródło prawne jednej z wersji przysięgi: „Przysięga żydowska, napisana w kronice czeskiej z prawa Justyniana cesarza" (P: 150). Przy czym precyzował, że jest to „Rota tego, który będzie przysięgał, po wypowiedzeniu której drugi Żyd, przeciw niemu stojąc, tak ma mówić" (P: 150). Relację nadawczo-odbiorczą i sytuacyjną między składającym przysięgę i współprzysięgającym Groicki przedstawił następująco: „Żyd każdy ma przysięgać samowtór. Ten, który będzie przysięgał, ma stać bosymi nogami, tylko w koszuli, na świniej skórze nowo odartej, a drugi Żyd będzie stał na ziemi przeciwko jemu, twierdząc jego przysięgę" (P: 150). Do wzorcowej roty przysięgi owego drugiego Żyda, potwierdzającego przysięgę oskarżonego, zostały wprowadzone formy czasownika w drugiej osobie liczby pojedynczej, np. *jakoś przysięgę uczynił, nie masz aniś miał, jeśliżeś sprawiedliwie przysięgł, przysięgasz* (P: 150–151).

Na podstawie normalizacji prawnych B. Groickiego i P. Szczerbica można zrekonstruować najistotniejsze z prawnego i komunikacyjnego punktu widzenia komponenty struktury tekstowej przysięgi żydowskiej, mającej rangę dowodu sądowego.

Przysięgę otwierała formuła wskazująca na jej osobiste wykonanie przez pozwanego, po niej zaś następowało przywołanie zarzutu sformułowanego przez powoda w skardze procesowej, który, jako obligatoryjny element przysięgi (Bardach i in. 1985: 156; Trawińska 2014: 19), wiązał semantycznie przysięgę z tzw. *żałobą*: „Jakom jest obwinion od tego N. o majątność jego, o klejnoty, o szaty, jako on twierdzi przeciw mnie w swojej żałobie, abych je k sobie przyjął abo je miał i o nich wiedział (P: 150), Jako mnie N. obwinił, abym mu był niepraw" (I: 272).

Czasownik illokucyjny *przysięgać* w znaczeniu 'składać przysięgę, uroczyście zapewniać (często słowami ustalonymi zwyczajowo lub prawnie),

odwołując się do Boga lub innych wartości najwyższych, że to, co się mówi, jest prawdą' (SXVI XXXIV: 81) wyrażony w formie pierwszoosobowej i dopełniany przez zwrot adresatywny, znajduje się w następnej sekwencji przysięgi (Cybulski 2001: 27): „przysięgam Panu Bogu, który stworzył niebo i ziemię i wszystkie rzeczy, które w nich są; przysięgam przez wszystkie imiona jego święte, które napisał Mojżesz służebnik jego; przysięgam przez pięciory Księgi Mojżeszowe, w których jest napisane dziesięcioro przykazanie jego, które sam Bóg prawą ręką napisał a mnie niesprawiedliwie przysięgać zakazał” (P: 150). Przysięganie Bogu z przywołaniem jego świętych atrybutów, będącemu „gwarantem wypowiedanej (jej dotrzymania) obietnicy” (Bieńkowska 2005: 36), sakralizuje taki akt przyrzeczenia i potęguje moc zobowiązania, które podejmował przysięgający, bowiem „ten, kto składa przysięgę, oddaje się we władanie sił boskiej sprawiedliwości, które sam aktem przysięgi przywołał; jeżeli więc okazuje się niesprawiedliwy, otrzymuje słuszną karę” (Engelking 2000: 128).

Kategoryczne zaprzeczenie wobec oskarżenia wyraża się w słowach: „iżę ja tej majętności nie mam ani klejnotów, ani szat, iżem ich ani od tego N., ani od żadnego innego (tak jako mię winuje) ku sobie przyjął anim tego miał, ani mam, ani o tym wiem” (P: 150), „tędym tego nie winien” (I: 272). Wyrażona w przytoczonych słowach asercja miała charakter dowodowy i oczyszczała dopuszczoną do przysięgi stronę z zarzucanego jej nagnanego czynu, który miał miejsce w przeszłości.

Wołanie o zesłanie na przysięgającego kary bożej w razie krzywoprzysięstwa znajduje się zarówno w przysiędze oskarżonego, jak i w przysiędze współprzysięgającego świadka wobec przysięgi głównej składanej przez pozwanego: „I jeśli niesprawiedliwie przysięgam, abym był z zakonu wygładzon, który Pan Bóg Mojżeszowi przez dziesięcioro przykazanie na Górze Synaj podał. I aby na mnie przyszło karanie, które jest na krzywoprzysięzce w sześciorych księgach Mojżeszowych ustawione. I abym się w kamień obrócił, jako się żona Lotowa w solny słup obróciła. I aby mnie krwawa choroba nigdy nie opuściła. I jeśli fałszywie przysięgam, abym nigdy nie przyszedł na łono Abrahamowe. I aby mnie Bóg wiecznie poharbił i do diabła i z duszą, i z ciałem posłał” (I: 273), „Jeśliżę niesprawiedliwie przysięgasz, daj Bóg, aby na cię spadła siarka, smoła i ogień pałający, jako spadła na Sodomę dziewięć dni i dziewięć nocy, aby cię spalił ogień, jako Nadaba i Abiu, jako pięćdziesiąt mężów na modlitwę Eliasza proroka, aby ziemia twej niesprawiedliwej przysięgi nie zniosła, ale ciebie jako Dathana Abirona żywego pożarła. Jeśliżę niesprawiedliwie przysięgasz, daj Pan Bóg, aby twoje dzieci i przyjaciele twoi, i naród wszytek twój nie przyszli między dziedzictwo Abrahamowe, a ty abyś nigdy nie przyszedł do Jeruzalem; a Mojżesz w przyszłym żywocie aby tobie nie dał pożywać Szerabara a Leuiaham”

(P: 151). Taka formuła klątwy powodowanej przez krzywoprzysięstwo nie była zamieszczana przez B. Groickiego i P. Szczerbica w chrześcijańskich przysięgach sądowych zarówno asertoryjnych, jak i promisoryjnych.

Finalnym komponentem żydowskiej przysięgi dowodowej jest inwokacja kierowana ku Bogu: „Tak mi Pan Bóg pomóż, który niebo, ziemię, zioła i wszystkie insze rzeczy stworzył, i który zakon mój żydowski ustawił” (I: 272), „Tak mi pomóż Bóg, który jest początkiem i dokończeniem, którego imię Adonaj” (P: 150). Zwrot do Boga stanowi nie tylko prośbę o wsparcie w dowodzeniu prawdy wyrażonej w przysiędze jako czynności językowej, ale zarazem czynność tę sakralizuje (Kuraszkiewicz 1986: 580–581; EK VII: 424).

*
* * *

Polskie kodyfikacje prawa magdeburskiego z XVI wieku mają zasadniczo charakter prawny, ale przedmiotem owych regulacji normatywnych jest również interakcja językowa w trakcie stosowania norm prawnych, zwłaszcza w procesie sądowym. Taki paralelizm prawno-językowy jest regułą w procesie kodyfikacji prawa i jego stosowania (Gajda 2004: 23; Zieliński 2004: 13; Przetak 2015: 259–260). Zatem niemieckie z genezy uregulowania prawne odnosiły się zarazem do komunikacji językowej Żydów w miastach polskich i sądach miejskich stosujących przepisy prawa magdeburskiego. Regulacje te znalazły zastosowanie w postępowaniu procesowym sądów miejskich, co dokumentują zasoby archiwalne.

Przepisy prawa magdeburskiego wykluczały uczestnictwo Żydów jako wysokich rangą przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości w postępowaniu procesowym. Zatem wykluczały ich z interakcji językowej, w której mogliby stosować normy prawne i na ich podstawie ferować wyroki sądowe.

W relacji komunikacyjnej między chrześcijańskimi i żydowskimi stronami postępowania procesowego zaznaczały się nierównorzędne rangi językowe interlokutorów. Żydom wyznaczono niższą niż mieszczanom wyznania chrześcijańskiego pozycję komunikacyjną, o czym świadczy rytuał przysięgania, preferencje dla chrześcijan w przedstawianiu dowodów i ich uprzywilejowana liczebność w potwierdzaniu zeznań.

W transakcjach handlowych żydowskie komunikaty językowe uznawano za niewiarygodne i odmawiano im wartości dowodowej: „Cokolwiek kto od Żyda kupi – ma to pewnie wiedzieć, że go w tym bronić nie będzie. Gdyż Żydowie pospolicie zdradliwie się w kupowaniu i przedawaniu obchodzą” (I: 271). Zmiana kwalifikacji owych wypowiedzi była uwarunkowana prawnie: „Jeśliby się kto brał o jaką rzecz na Żyda, biorąc go sobie za iśca, tedy go Żyd inaczej zastąpić nie może, ażby prawo odmienił, to jest odstąpiwszy prawa swego chciał jako chrześcijanin odpowiadać” (I: 271).

Za czynności językowe, takie jak nakłanianie do zmiany wyznania chrześcijańskiego na judaistyczne, groziły Żydom w świetle przepisów prawa magdeburgskiego surowe sankcje karne: „Żyd chrześcijanina na swoją sektę nawracać nie ma. A gdzieby nawracał, ma być mieczem karan” (P: 59–62).

Restrykcje prawa magdeburgskiego nałożone na żydowskich mieszkańców miast polskich ograniczały możliwości interakcji językowej między nimi jako przybyszami a społecznością miejscową, co prowadziło w warunkach bilingwizmu do wzajemnej separacji językowej obu nacji.

Regulacje prawne zawarte w *Porządku sądów* i w *Tytułach prawa magdeburgskiego* B. Groickiego oraz w *Ius municipale* P. Szczerbica kształtowały dyrektywnie nie tylko status prawny i sytuację językową Żydów w miastach oraz sądach polskich XVI wieku, ale zarazem miały, z dzisiejszego punktu widzenia, charakter dyskryminujący i instytucjonalnie kreowały negatywne cechy w stereotypie Żyda (Cała 2005: 189; Zaremska 2005: 124; Kolberová 2015: 34–35), który przetrwał w różnych kręgach społecznych do współczesności.

Źródła

- Groicki B., *Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburgskiego w Koronie Polskiej*, wyd. K. Koranyi, Warszawa 1953 (pierwodruk Kraków 1559) (skrót: P).
- Groicki B., *Tytuły prawa magdeburgskiego*, wyd. K. Koranyi, Warszawa 1954 (pierwodruk Kraków 1567) (skrót: T).
- Szczerbic P., *Ius municipale, to jest prawo miejskie magdeburgskie, nowo łacińskiego i z niemieckiego na polski język z pilnością i wiernie przełożone*, wyd. G. M. Kowalski, Kraków 2011 (pierwodruk Lwów 1581) (skrót: I).

Literatura

- Bardach J., Leśniadorski B., Pietrzak M., 1985, *Historia państwa i prawa polskiego*, Warszawa.
- Bieńkowska D., 2005, *Biblijna przysięga jako akt religijny i rytualny. Na materiale polskich translacji Pisma Świętego*, [w:] *Rytuał. Język – religia. Materiały z konferencji 17–19 maja 2004 r.*, red. Rafał Zarębski, Łódź, s. 29–40.
- Borecki P., 2010, *Uwagi o statusie prawnym wyznawców judaizmu na ziemiach polskich*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. LXII, z. 2, s. 49–58.
- Cała A., 2005, *Wizerunek Żyda w polskiej kulturze ludowej*, Warszawa.
- Cybulski M., 2001, *O formułach przysięgi w dobie średniopolskiej*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. XLVI, s. 23–46.

- Duda M., Józwiak S., 2014, *Ze świata średniowiecznej symboliki. Gest i forma przysięgi w chrześcijańskiej Europie (X–XV w.)*, Kraków.
- Fishman J. A., 1980, *Socjologia języka*, [w:] *Język w świetle nauki*, red. B. Stanosz, Warszawa, s. 225–238.
- Gajda S., 2004, *Język administracyjno-prawny w perspektywie językoznawczej i prawnoznawczej*, [w:] *Język – prawo – społeczeństwo*, red. E. Malinowska, Opole, s. 19–31.
- Gąsiorowski S., 2001, *Chrześcijaństwo i Żydzi w Żółkwi w XVII i XVIII wieku*, Kraków.
- , 2010, *Żydzi w księgach miejskich sądu wójtowsko-lawniczego na przykładzie Żółkwi w XVII i XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Żydów” nr 1 (233), s. 5–17.
- Grabias S., 2001, *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin.
- Engelking A., 2000, *Kłątwa. Rzecz o ludowej magii słowa*, Wrocław.
- Klier J. D., 2004, *Traditions of the Commonwealth: Lithuanian Jewry and the Exercise of Political Power in Tsarist Russia*, [in:] *Vanished Word of Lithuanian Jews*, ed. A. Nikžentaitis, S. Schreiner, D. Staliūnas, Amsterdam-New York, p. 5–20.
- Kolberová U., 2015, *Językowy obraz narodów zawarty we frazeologii cieszyńskiej*, „Opera Slavica”, XXV, 4, s. 27–39.
- Kowalski G. M., 2013, *Zwyczaj i prawo zwyczajowe w doktrynie prawa i praktyce sądów miejskich karnych w Polsce (XVI–XVIII w.)*, Kraków.
- Kuraszkiewicz W., 1986, *Formuły przysięgi w rotach sądowych XIV–XVI wieku*, [w:] *tenże, Polski język literacki. Studia nad historią i strukturą*, Warszawa–Poznań, s. 579–587.
- Lalewicz J., 1985, *Socjologia komunikacji literackiej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Mikołajczyk M., 2013, *Proces kryminalny w miastach Małopolski XVI–XVIII wieku*, Katowice.
- Przetak M., 2015, *Struktura tekstu prawnego na przykładzie kodeksu karnego*, Gdańsk.
- Trawińska M., 2014, *Rękopis najstarszej poznańskiej księgi ziemskiej (1386–1400)*, Warszawa–Poznań.
- Zaremska H., 2005, *Żydzi w średniowiecznej Europie Środkowej: w Czechach, Polsce i na Węgrzech*, Poznań.
- Zieliński M., *Język prawny, język administracyjny, język urzędowy*, [w:] *Język – prawo – społeczeństwo*, red. E. Malinowska, Opole, s. 9–16.

Słowniki i encyklopedie

- EK – *Encyklopedia katolicka*, 1997, red. J. Duchniewski, t. VII, Lublin.
- PSJ – *Polski słownik judaistyczny. Dzieje. Kultura. Religia. Ludzie*, 2003, oprac. Z. Borzumińska i R. Żebrowski, t. 2., Warszawa.
- SXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, 2010, red. M. R. Mayenowa, t. XXXIV, Warszawa.
- ŻWP – *Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura. Leksykon*, 2001, red. J. Tomaszewski, A. Żbikowski, Warszawa.

Language situation of Jews in 16th century municipal courts

Summary

Polish codifications of the Magdeburg Law from the 16th century are mainly of a legal nature, however, these normative regulations also determined the matter of language interaction occurring when legal norms were used, especially during trials. Therefore, German-origin laws also related to verbal communication used by Jews in Polish towns and municipal courts which adopted the Magdeburg Law. These regulations were used by municipal courts during legal proceedings, which is documented in archival resources.

The regulations of the Magdeburg Law excluded the Jews as high-ranking members of judiciary from participating in legal proceedings. Therefore, they were excluded from language interaction, in which they would be able to use legal norms and then pass sentences on their basis.

As far as courtroom communication between the Christian and the Jewish parties is concerned, the interlocutors' statements were not treated equally. The Jews were given a lower communication status compared to Christian burghers, which shows in the oaths they swore, preferences for Christians in presenting evidence and the fact that fewer people had to confirm the testimonies given by Christians.

In trade transactions Jewish statements were considered unreliable and they were not given evidential value. Their statements could be accepted as evidence on condition that a Jew changed their legal status.

According to the Magdeburg Law, Jews who used speech acts in order to encourage Christians to convert to Judaism could be given criminal sanctions.

Restrictions imposed by the Magdeburg Law on the Jewish population living in Polish towns limited the possibilities of language interaction between the Jews and the local community and that led to a language separation of these two bilingual nations.

Legal regulations included in *Porządek sądów* and in *Tytuły prawa magdeburskiego* by B. Groicki as well as in *Ius municipale* by P. Szczerbic shaped not only the legal status and language situation of Jews living in Polish towns and judged by 16th century Polish courts, but also, from today's point of view, they discriminated against Jews and institutionally created a negative stereotype of a Jew, which has lasted in different social circles until the present day.

Key words: language situation, language status, a Jew, the Magdeburg Law, municipal court

Słowa-klucze: sytuacja językowa, ranga językowa, Żyd, prawo magdeburskie, sąd miejski